

Acâibü'l-Mahlûkât Bağlamında Cinler*

Buğra PIŞKINCAN¹, Nilüfer KAYA²

Öz: Acâibü'l-Mahlûkât türündeki yazılı eserler 10. yüzyılın başlarında seyahatle ve coğrafyayla ilgili olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. “Acâib” ve “tuhfe” sözcükleri ile anılan bu tür için en sık kullanılan isim “Acâibü'l-Mahlûkât (Yaratıkların Acayıpları/Şaşılmalı Olanları)” olmuştur. Bu tür, müelliflerin ve mütercimlerin müspet ilimlerden faydalanmak suretiyle bitkilerden hayvanlara, hastalıklardan ilaçlara, cinlerden perilere kadar hemen her cinsle ilgili gördüklerini anlattıkları; ayetlerden ve hadislerden deliller getirerek anlaşılması güç olayları ve menkıbeleri açıkladıkları bir türdür. Acâibü'l-Mahlûkât'ın Fars ve Arap edebiyatında hacimli veya muhtasar pek çok örneğiyle karşılaşmak mümkündür. Klasik Türk edebiyatında ise bilinen ilk örnekleri Ahmed et-Tûsî'nin 1175 yılında yazdığı “Tercüme-i Acâibü'l-Mahlûkât” adlı eser ile Kazvî'nin 1283 yılında kaleme aldığı “Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâyibü'l-Mevcûdât” adlı eserin Türkçeye tercüme ile ortaya konulmuştur. Türk edebiyatında bilinen ilk Acâibü'l-Mahlûkât tercümesi, Ali bin Abdurrahman tarafından 14. yüzyılda yazılmıştır.

Çalışmamızda esas aldığımız Acâibü'l-Mahlûkât örneği, Ahmed et-Tûsî'nin “Acâyibü'l-Mahlûkât ve Garâyibü'l-Mevcûdât” adlı Farsça eserinin Çelebi Mehmed'in emriyle 15. yüzyılda Türkçeye kimliği belirsiz bir mütercim tarafından yapılan Tercüme-i Acâibü'l-Mahlûkât adlı tercümesidir. Eser, on rükünden meydana gelmektedir. Birinci rükün, dünyanın yaratılışı ile gökyüzündeki varlıklara dairdir. İkinci rükün, arz ve semada bulunan ateşlerle ilgilidir. Üçüncü rükün, yeryüzünün acayibinden bahseden bâbları anlatır. Dördüncü rükün, mescit, kilise, iklim, şehir, vilayet, nahiye, kale ve bağ adı altındaki yer isimlerinden bahseder. Beşinci rükün, ağaçlar ve meyveler hakkındadır. Altıncı rükün, suretlerden bahseder. Yedinci rükün, insanoğlu ile ilgili olan her şeyle ilgilidir. Sekizinci rükün cinler, şeytanlar ve melekler hakkındadır. Dokuzuncu rükün, kuşlar hakkındadır. Onuncu rükün, dört ayaklı hayvanlar ve büyük hayvanlara dairdir. Bu çalışmada; adı geçen eserin sekizinci rükünü ele alınmış, bu bölümde geçen “cinler” özelliklerine göre sıralanmış; bahsi geçen varlıkların Cemşid, Zülkarneyn ve Rüstem-i Zâl gibi şahsiyetlerle münasebetleri incelenmiştir. Böylece “Ekvân, Neşnâs” cini gibi Türk edebiyatına yansıyan cinler, Hamzavî'nin Kısâ-i İskender'inde Ahmedî İskendernâme'sinde, Ahmed-i Rıdvân'ın İskendernâme'sinde ve İbn-i Bâlî Hikmetnâme'sinde kullanıldıkları yerler tespit ve tahlil edilerek örneklendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Acâibü'l-Mahlûkât, Cin, Cinlerin Edebiyattaki Yansımaları

Jinns In The Context Of Acâibü'l-Mahlûkât

Abstract: Written works in the genre of Acâibü'l-Mahlûkât began to appear in the early 10th century in relation to travel and geography. The most frequently used name for this genre, which was called by the words ‘acâib’ and ‘tuhfe’, was ‘Acâibü'l-Mahlûkât (The Stranges/Amazes of Creatures)’. This genre is a genre in which authors and translators explain what they have seen about almost every kind of creature from plants to animals, from diseases to medicines, from jinns to fairies by making use of positive sciences; they explain incomprehensible events and

* Bu çalışma III. Dil, Kültür ve Edebiyat Öğrenci Sempozyumu'nda bildiri olarak sunulmuştur.

¹ Buğra Pişkinan, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Lisans, piskincanbugra@gmail.com

² Nilüfer Kaya, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Lisans, niuferkya88@gmail.com

legends by bringing evidence from verses and hadiths. It is possible to encounter many voluminous or brief examples of *Ajāib al-Mahlūkāt* in Persian and Arabic literature. In classical Turkish literature, however, the first known examples were the translations into Turkish of Ahmad al-Tūsī's 'Tercüme-i Acâibü'l-Mahlūkāt' written in 1175 and Kazvîni's 'Acâibü'l-Mahlūkāt and Garâibü'l-Mevcûdât' written in 1283. The first known translation of *Acâibü'l-Mahlūkāt* in Turkish literature was written by Ali bin Abdurrahman in the 14th century.

The example of *Acâibü'l-Mahlūkāt* that we based our study on is the Turkish translation, *Tercüme-i Acâibü'l-Mahlūkāt*, of Ahmed et-Tūsī's Persian work, '*Acâyibü'l-Mahlūkāt ve Garâyibü'l-Mevcûdât*,' which was translated in the 15th century by an unknown translator upon the order of Çelebi Mehmed. The work consists of ten verses. The first verse is about the creation of the world and the beings in the sky. The second verse is about the fires in the earth and sky. The third verse deals with the chapters about the wonders of the earth. The fourth verse deals with the names of places such as mosques, churches, climates, cities, provinces, districts, castles, vineyards. The fifth verse is about trees and fruits. The sixth verse talks about forms. The seventh verse is about everything related to human beings. The eighth verse is about jinn, demons, angels. The ninth verse is about birds. The tenth verse is about four-legged animals and large animals. In this study, the eighth verse of the aforementioned work is analyzed, the 'jinns' mentioned in this chapter are listed according to their characteristics, and their relations with personalities such as Jamshîd, Zulkarnayn, Rustam-i Zâl are examined. Thus, the jinns reflected in Turkish literature such as 'Ekvân, Neşnâs' jinns, the places where they are used in Hamzavi's *Kıssa-i İskender*, *Ahmadî Iskendernâme*, *Ahmad-i Rıdvân's Iskendernâme* and *Ibn-i Bâlî Hikmetnâme* have been identified, analyzed and tried to be exemplified.

Key Words: *Acâibü'l-Mahlūkāt, Jinn, Reflections of Jinns in Literature*

Giriş

Acâibü'l-Mahlūkāt anlam itibariyle “yaratıkların hayret içinde bırakan gariplikleri” demektir. Terim anlamı ise ansiklopedik bilgiler ihtiva eden eserlerin genel adıdır. *Acâ'ibü'l-Mahlūkāt* türünün tarihi gelişiminde *Kur'ân-ı Kerîm* önemli rol oynar. Bunun neticesinde bu eserde çok fazla İslami unsur vardır. Mütercimler; ayetlerden, hadislerden ve ilimlerden yararlanarak varlıklar hakkında bilgi verir. Kâinatta bulunan ve bilinen her şey, varlıkların hepsi bu türün konusu içindedir. (Sarıkaya, 2019, s. 17)

Acâibü'l-Mahlūkāt bağlamında iki önemli şahsiyetin *Acâ'ibü'l-Mahlūkāt* kitaplarını konularına göre farklı şekilde incelediği görülür. “Biri Ahmed et-Tūsî'nin on rükün üzerine kurulan sistemidir. Bu sistemde eser on rükne bölünür, rükünler de fasıllara ayrılır. Rükünlerse; 1. Göklerdeki acayıpler. 2. Gökle yer arasındaki acayıpler. 3. Yerin acayıpleri, denizler, dağlar, kıymetli taşlar, kayalar. 4. Şehirler, mescitler, kiliseler, sinagoglar. 5. Ağaçlar, bitkiler, ilaçlar. 6. Kazılmış suretler. 7. İnsanlar. 8. Cinler. 9. Kuşlar. 10. Deniz ve kara hayvanlarıdır. Bir diğeri ise Zekeriyâ Kazvîni'nin ele aldığı sistemdir. Bu eser dört mukaddime, iki makale, bir hâtimeden oluşur. Mukaddime içinde acayibin üzerine, garip kelimesi üzerine ve mahlūkâtın bölümleri üzerinedir. Birinci makalede feleklerden, gezegenlerden, yıldızlardan ve göğün sahiplerinden bahseder. İkinci makalede dört unsurdan, hayvanlar, insanlar, cinler, devler, kuşlar ve sürüngenlerden bahseder. Hâtime bölümünde ise denizlerin ve karaların acayıplikleri vardır. Bu sınıflandırmalardan bağımsız şekilde hazırlanan kitaplar da mevcuttur.” (Sarıkaya, 2019, s. 17)

Bizim çalışmamızda ele aldığımız *Acâibü'l-Mahlûkât* örneği, Ahmed et-Tûsî'nin "*Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâyibü'l-Mevcûdât*" adlı Farsça eserinin Çelebi Mehmed'in emriyle 15. yüzyılda Türkçeye kimliği belirsiz bir mütercim tarafından yapılan *Tercüme-i Acâyibü'l-Mahlûkât* adlı tercümesidir. Mütercimi ve müellifi hakkında yeterli bilgiler mevcut değildir. Bizim bu eserde ele aldığımız kısım, 8. rükündeki cinlerdir.

Cinlerin Genel Özellikleri

Metinde cinler, isimleriyle beraber verilmiştir. Bunlar arasında Yarem, Neşnâs, Ekvân, İblis ve İfrit gibi isimler öne çıkar. Ayrıca metinlerde cinler; tarihi kişiliklerle de ilişkilendirilmiştir, bu isimler arasında Rüstem-i Zâl, İskender, Cemşid ve Keykâvus gibi tanınmış figürler bulunmaktadır. (Sarıkaya, 2019)

Cinlerin coğrafi konumu da önemli bir yer tutar. Şam, Fatur, Katu, Haver ve İskenderiyye gibi bölgelerde yoğunlaştıkları düşünülmektedir, özellikle Şam'da cinlerin sayısı daha fazladır ve onların lideri olarak kabul edilen Erkazib adlı cin de bu bölgede bulunmaktadır (Sarıkaya, 2019, s. 386). Cinlerin surette ve sirette aldıkları özellikler, adlarının çokça beraber geçirildiği mekanlarla yakından alakalı olduğu düşünülür. Metne göre cinler ateş ve dumandan yaratılmıştır,(Sarıkaya, 2019, s. 375) insanları kötüye yönlendirme ve yoldan çıkarma eğilimindedirler.

Cinleri tür tür açıklayan *Acâyibü'l-Mahlûkâtlar*, bazı cinleri iyi ve kötü olarak nitelemiştir. Kötü cinler, cennete ulaşmak için birbirleriyle mücadele ederler ve bu uğurda göğe tırmanmaya çalışırlar. Ancak melekler tarafından engellenirler ve yer yüzüne düşerler. Bazıları timsah suretinde ve bazıları da köpek suretinde yer yüzüne düşerler. Göğün kenarında ilahi haberler aldıklarından bahsedilir, bu yüzden bu düşüş sonrasında, yalancı peygamberlerin arttığına inanılmaktadır. (Sarıkaya, 2019)

Cinler genellikle insanlar tarafından görülmezler ancak sesler çıkarabilirler ve gelecekle ilgili haberler verebilirler. Bazı durumlarda ise kısmen görünür olabilirler. Fiziksel özellikleri değişkenlik gösterir; bazıları güzel, bazıları çirkin, bazıları beyaz ve bazıları ise kara renkte olabilir. Coğrafi konumlarına bağlı olarak renkleri de değişebilir; güneyde bulunan cinler genellikle kara renkteyken kuzeyde bulunanlar beyaz şeklinde belirtilmiştir. (Sarıkaya, 2019)

Cinlerin, uzak mesafelere hızlıca ulaşabilme yetenekleri ve istedikleri her surete girebilme kabiliyetlerinin olduğunu yazarken son derece güçlü olduklarına inanıldığı da söylenmiştir. Buldukları bölgelerin dillerini konuşabildikleri ve vahşi bir görünüme sahip oldukları ifade edilir.

Güzelliklerinin ve Çirkinlerinin Anlatıldığı Hikâyeler

Kitapta cinlerin görünüşleriyle alakalı bilgiler kaydedilirken kullanılan kelimeler genelde korkulacak varlıklar olduklarını anlatır fakat yer yer cinlerin güzelliklerinden bahsedildiği hikâyelere de yer verilmiştir. Hikâyelerde çoğu kez cinlerin güzelliklerini kullanarak insanları avladığından bahsedilir:

“Avratları âdemi azdurur, aldar, erenlerine hâzır eder. *Dişileri insanı tahrik eder, aldatır ve erkeklerine (yemek üzere) hazır ederler.*” (Sarıkaya, 2019, s. 382) Bir hikâyede ise çeşme başında tuzak kurmuş süslü bir kadın cinden bahsedilir.

Acâyibü'l-Mahlûkât'ta Cahiliye Devri'nin üç büyük putundan biri olan ve geç dönem Pagan Arap şiirlerinde bir güzellik metaforu olarak kullanılan 'Uzza ağacının sökülmesine telmihte bulunulur.

“Peygâmbir zamânında bir ağaç var-ıdı, ‘Arab aña sücüd ederdi. Ve andan ‘acâyib âvâzlar eşidürlerdi, aña ‘Uzzâ dërler-idi.” *Peygamber zamanında bir ağaç vardı. Arap ona secde ederdi. Oradan acayip sesler duyulurdu. Ona ‘Uzzâ derlerdi.* (Sarıkaya, 2019, s. 383)

Söküldükten sonra bir alevin peyda olmasıyla beraber bir kadın cinin çıkması hikaye edilir. Bu hikâyedeki cin, tasvir olunurken “saçlarını başının üstünde toplamış” ifadesiyle anlatılmakla beraber eserde *İblis ve ifritlerden daha güzel olan olan cinnilerin bahsi* başlığı altında anlatılır. Peyda olan bu cin de, ‘Uzza’nın kızı olmalıdır. Zeyd ib-Amr ibn-Nufeyl, *Putlar* kitabında put söküldükten sonra şu mısraları kaydeder: “Uzza ve onun iki kızına artık tapmam. (فلا العزى أدین ولا ابنتيها)”. “Uzzateyn” diye anılan “Lât ve Menât; Uzzâ’nın kızları olarak da kabul edilmiş”, fakat Tûsî tercümesinde bu isimlere rastlanılmamıştır. (Winnet, 1940, s. 113-130)

Cinlerin alımlı olabileceğine dair bir diğer hikâyeye ise her gece denizden çıkarak çobanların sürülerinden koyun kaçıran çıplak ve uzun saçlı bir kadın cinin hikâyesidir. Bir diğer hikâyeye de Şamlı bir muhaddis olan Velid bin Müslim’in ağzından alındığı söylenerek Fâtûr vilayetinde sahipsiz bir ovada barınan kısa ve zayıf ayaklı, uzun kuyruklu, güzel yüzlü cin kavminin güzelliğine değinmektedir.

Acâibü'l-Mahlûkât'ta cinlerin güzelliklerinin anlatıldığı gibi korkunçlukları dışında kimisinin de çirkin olduğu anlatır. Tenlerinin kıllı oldukları söylenir, eşeğe ve köpeğe benzetilir. Çirkinliklerine dair Ahmedî'nin *İskendernâme* 'sinde *Acâyibü'l-Mahlûkât* 'a paralellik taşıdığını tespit ettiğimiz beyitleri aşağıya ekliyoruz.

“6071. Bilâd-ı Belh içinde dir hakîmân

6072. Haber virürler anda bir zenüñ hem

Meger bir oğlu togmış yarım âdem

Meger bir kariye vardur adı Sâmân

6073. Her ‘âzada biri var birisi yok

6074. Geçer üstine bunuñ nice müddet

Meger nesnâse beñzer turfe mahlûk

Togurmuş bir veled gine o ‘avrat

6075. Var-ıymış iki başı bir bedende

İşit bu hikmet-i Yezdân'ı sen de” (Altun, 2017, s. 370-371)

6071. Hakim kişiler Belh beldeleri içinde

6072. Ondan bir kadının haberini verirler

Sâmân isminde bir köy olduğunu söylerler

Meğer bir oğlu doğmuş yarı insan

6073. Her uzvundan biri var biri yok

6074. Bunun üstünden nice zaman geçer

Meğer neşnâsa benzer şaşılacak yaratık

O kadın bir defa daha çocuk doğurur

6075. Bir bedende iki başı var imiş

Bu Yezdân sırrını duy sen de

Güçlerinin Anlatıldığı Hikâyeler

Bakara sûresinin 102. ayetinde isimleri anılan Harût ve Mârut’un bir mağarada esir olduğu anlatılır. Bir mücahit ve bir Yahudinin içeri girip zincire vurulmuş Hârut ve Mârut’a Allah adını anarak ıstırap vermesinin ardından iki meleğin acıyla zincirleri hareket ettirmesi yeri oynatmıştır. Nitekim bir başka hikâyede ise bir cin, İran’ın en güçlü kahramanı kabul edilen Rüstem-i Zâl’ı tutup denize fırlatmıştır. Aşağıda bir şehnâmeden alınmış fotoğrafla beraber Acâibü'l-Mahlûkât'ta geçtiği şekliyle tercümemiz verilmiştir.

*

“Tağa kaçdı deryâ kenârından. Ol dîv dahı ardınca çıktı, aña Ekvân Dîv dêrlerdi. Rüstem’i dutdı, eydür: “İ Rüstem, ne dêrsin seni deryâya mı atayım veyâ tağa mı atayım?” Rüstem fikir eder: “Ne dêr-istem ‘aksin ediser.” Pes eyitdi ki: “Tağa at!” Rüstem’i deñize atdı.” (Sarıkaya, 2019, s. 375)

Deniz kenarından dağa kaçtı. O cin de arkasından çıktı. Ona Ekvân Cin derler idi. Rüstem’i tuttu, dedi ki: “Ey Rüstem, ne dersin? Seni denize mi atayım yoksa dağa mı?” Rüstem düşündü. “Ne der isem aksini yapasın.” Ardından dedi ki: “Dağa at!” (Ekvân) Rüstem’i denize attı.

*

Ekvân, Rüstem-i Zâl ile Savaşırken

Acâyibü’l-Mahlûkât’ta gücüyle ona çıkarılan Ekvân, bir diğer mesnevîde (Ahmed-i Rıdvân, İskendernâme) İskender ile

karşılaştırılmıştır. Efsanelerde sıklıkla Zü’l-kârneyn ve Rüstem-i Zâl ile beraber anılan Ekvân, yine Acâyibü’l-Mahlûkât’ta geçen dîvlerin ordusunda komutanın sağ tarafında yer alır, komutanın sağ koludur. (Avcı, 2014, s. 341)

Cinlerin kuvvetinin sebebi, Acâyibü’l-Mahlûkât’ta yaratılışları ile ilgili olarak şu sözlere bağlanabilir. “Eydürler ki cin mesîh olup gül olur. Şöyle ki âdem meshû olup maymûn olur.” Derler ki, cin cezalandırıp gül olur, insanın cezalandırılıp maymun olduğu gibi. (Sarıkaya, 2019, s. 382) Kitaba göre, cinler gülların cezalandırılmış olması sebebiyle güllardan daha güçlüdür. Ahmed-i Rıdvân’ın İskendernâme’sinde ise şeytanla beraber cinlerin kuvveti şöyle kıyaslanır:

“Çünkü dîvüñ aslı şeytân-ı racîm

Dîv’in (cinin) aslı taşlanmış şeytan olduğu için

Düşmen-i dergâh-ı rahmâni'r-rahîm

Rahman ve Rahim olanın dergahına düşmandır

Ol iderdi milk-i cinne saltanat

O cin mülkünü yönetirdi

Öğrenürdi cinler andan şeytanat” (Avcı, 2014, s. 508)

Cinler ondan şeytanlık öğrenirdi.

Ahmed-i Rıdvân’ın *İskendernâme*’sine göre dîv’in aslı ve özü cinlere hükmeden şeytandır. Cinler ise cezalandırılarak güllara öz olur ve cezalandırılmalarıyla kuvvetleri giderek düşer. İnsan ve maymun teşbihi de bu yüzden yapılmış olsa gerek.

Cinlerin kuvvetleri anılırken birçok kez insanların kaldıramayacağı ağırlıkları kaldırabildiklerinden söz edilir. Bu güç neticesinde cinlere hükmedebilen kişilerden olan Cemşîd ve Hz. Süleymân'ın saraylarına telmihte bulunularak Persepolis olarak anılan ve günümüzde Şirâz şehrinin kuzeydoğusunda bulunan Taht-ı Cemşîd sütunlarından bahsedilir. “Taşdîkin bileyim dâyen kişi, Fâres vilâyetinde Süleymân peygâamberüñ taht-gâhın teferrüc etsün. Ve Cemşîd sarâyına nazâr etsün ki biñ direk üzerinde yapmışlardır.” *Doğruluğunu bileyim diyen kişi Süleymân peygamberin tahtını Fâres vilâyetinde ziyaret etsin. Cemşîd'in sarayına baksın, bin direk üstüne inşa etmişlerdir.*” Birçok defa tekrarlanarak insanların böyle bir şeyi yapamayacağı ve cinlerin yapmasının akla uygunluğu tekrarlanır. (Sarıkaya, 2019, s. 378)

Tevrat'ta Hz. Süleyman'ın yaptırdığı bir saray, dört sıra olarak dizilmiş sütunların ortaya çıkardığı manzaranın koca bir ormanı andırması neticesinde adı Lübnan Ormanı³ konmuş saraydır. *Acâyibü'l-Mahlûkât*'ta sütunlardan bahsedilerek telmih olunan saray budur ki *Tevrat*'ta uzunluğu 50 arşın olarak yazılan sarayın eyvanının sütünü, *Acâyibü'l-Mahlûkât*'ta 48 arşın olarak yazılmıştır. Mübalağa ile her bir eklenen taşın on bin batman (kilogram) olduğu söylenir.

Acâyibü'l-Mahlûkât'ta dîv olarak geçmiş ve dev şeklinde anılan cin kabilesinin Cemşîd'in hükmü altında Firdevsi'nin *Şehnâme*'sinde de inşaatlar yaptığı görülür.⁴ Kaynağı “*Binbir Gece Masalları*”na kadar götürülebilen bir Türk sahası halk hikâyesi olan “*Kirman Şah hikâyesi*”nde de dîv (dev), “Ak Dev” olarak da anılırken uçma özellikleriyle beraber verilmiştir fakat *Acâyibü'l-Mahlûkât*'ta uçtukları açıkça belirtilmemiştir (Alptekin, 1999, s. 208). Hz. Süleymân'ın Kudüs'ü inşaatına dair Ahmedî'nin *İskendernâme*'sinde tespit ettiğimiz beyitler aşağıdadır:

“3845. Hikâyetde gelüpdür kim Süleymân

3846. Meger âvâze-yi kat'-ı hacerden

Kılıcak Kuds bünyâdını bünyâd

Katı incindiler cin ol eserden

3847. Şikâyet kıldılar tâ kim Süleymân

'Afârîti getürdi kıldı fermân

3848. Hemân magrib bilâdından o sengi

Getürdi dîvler-içün kıldı hengi

³ Eski Antlaşma, 1. Krallar, Bölüm 7

⁴ Cemşîd'in hükmüyle *Acâyibü'l-Mahlûkât*'ta geçen sarayın yapımına dair *Şehnâme*'de bulunan beyitler:

444. Devler, balçıktan yapılabilecek şeyleri öğrendiler. Bir kalıp hazırlıyarak hafif tuğlalar döktüler.

Bir mühendisin nezareti altında, taş ve harçla bir duvar yaptıktan sonra,

445. Bir zarara uğramaktan uzak olacak kadar sağlam hamamlar,

Yüksek köşkler ve saraylar meydana getirdiler.

3849. *Pes andan düzedüp çok dürlü âlât*

Keserlerdi taşı çıkmazdı esvât” (Altun, 2017, s. 232)

3845. *Hikayede Süleyman gelmiştir ki*

3846. *Meğer taş kesmenin çıkardığı sestem*

Kudüs inşaatını tamamlayacak

Cinler o eserden çok incindiler

3847. *Şikayette bulundular ki Süleyman*

3848. *Hemen batı beldelerinden o taşı*

İfritleri getirip ferman etti

Divler için getirtip bir mağara yaptı

3849. *Ondan sonra çok çeşitli aletler düzerek / taş keserlerdi hiç ses çıkarmadan*

Gelecekte Haber Getirmelerini Anlatan Hikâyeler

Abbasîler’in gerçek kurucusu sayılan, bir âlim ve şair olup işçi ve sanatkârların ücretlerinin hesaplanmasındaki inceliği neticesiyle “Ebü’ d-devânîk” (Metelik Babası) olarak da bilinen Ebû Cafer el-Mansûr’un ölüm tarihinin ölümünden önce bir cin tarafından bildirildiği anlatılır. Rûknün ilk bölümünde bahsedildiği üzere gelecekte haber almaları şu sebebe bağlanmıştır:

Bahsi geçen kâhinler arasından cin yoluyla haber alanlar Tevrat’ta; “*ov ve yide ‘oni* (אֹרֶב וְיִדְעֵנִי)” şeklinde, Kur’an’da ise bu kâhinlik “şeytan işi” şeklinde anılmış ve iki kitapta da gelecekte haber almanın cinlerle ilişkisi belirtilerek yasaklanmıştır. *Acâyibü’l-Mahlûkât*’ta da bu konuya açıklık getirilmeye çalışılmıştır. (Arslantaş, 2018, s. 1719)

Gelecekte haber vermeyle ilgili bir hikâye Nizamü’l-Mülk Hasan bin İshâk hakkındadır. Kendisine bir siyah köpek suretinde görünüp “sâhib-kırân-ı zaman (zamanın en muzaffer hükümdârı)” olacağını söylemiş ve gözden kaybolmuştur. Akabinde dediği gerçekleşmiştir: “(...) Bunı dedi, nâ-bedîd oldu. Pes bundan soñra pâdişâh oldu.” *Bunu söyleyerek görünmez oldu. Ondan sonra (Nizamü’l-Mülk) padişah oldu.*” Bir süre sonra yine aynı cin, yine siyah bir köpek olarak görünerek kendisini “Sahibü’l-Kubûr (kabirlerin sahibi)” şeklinde anar ve ona korku salar. Ardından Nizamü’l-Mülk’ün ölüm haberi verilir. (Sarıkaya, 2019, s. 378)

Cinler, sadece gelecekte haber getirmeksizin bir diyardan bir diyara bir haberi de götürebilirler. Ahmed-i Rıdvân’ın *İskendernâme*’si haber getirmeleriyle alakalı “Yolda cinn

aḥbārı irişdi aña” *Yoldayken ona cinlerden haberler geldi* ibareleri geçmektedir. Cinlerin bu türlü haber getirmesi ve götürmesi yine *Acâyibü'l-Mahlûkât*'a paralellik taşır. Cinler de kahinlere haberler getirip götürmektedir.

Şekil Değiştirebilmelerini Anlatan Hikâyeler

Cinler, hikâyelerde sık sık şekil değiştirirler. Bazı kavimlerin insan kılığına girdiği bazı kavimlerin ise hayvan kılıklarına girdiği anlatılır. Suda yaşayan cin kavimlerinin su dışarısına at şeklinde çıktığından bahsedilir. Yukarıda Rüstem-i Zâl ile bir cinin mücadelesinden bahsedilmişti. Rüstem-i Zâl'a ilk olarak bir ateş şeklinde görünen bu cinden anlıyoruz ki bahsedilmeyen bir değişim de maddeler arasında değişimdir. Bir başka şekil değiştiren cin ise şeytandır. Hz. Süleyman'ın kendisine cennetten verilen yüzüğü vardır; onunla cinler, şeytanlar ve periler dünyasına hükmederdi. Şeytan (cin) bu yüzüğü çalmıştır. Cin bu yüzük sayesinde Süleyman suretiyle tahta çıkmış ve belirli süre hüküm sürmüştür. (Yıldırım, 2023, s.627) Bu değişimler, aşağıda detaylandırılmıştır.

Diğer Özellikleri

Cinler, *Acâyibü'l-Mahlûkât*'ta geçen çoğu hikâyede bizzat görünerek çarpışmışlardır. Fakat cinlerden bir kavim, sadece ses vermesiyle ünlüdür. Mekke taraflarında geçtiği söylenen iki olaydan ilkinde bir kişinin ıssız bir yerde ses duyarak korkusundan öldüğü anlatılır. Diğer olayda, ölümle sonuçlanacak bir yanlış anlaşılma hikâye edilir. Hemen ardından kurbanını ses vererek kandırmış ve öldürmüş cinin hiçbir insanın art arda söyleyemeyeceği iddia olunan şu beyiti ölüye okuması anlatılır:

“و قَبْرُ حَرْبٍ بِمَكَانٍ فَقَرَّ / و لَيْسَ قُرْبُ قَبْرِ حَرْبٍ قَبْرٍ” (Ve kabru Ḥarbin bi-mekânin kafrû / Ve leyse ḳurbe ḳabri Ḥarbin ḳabrû, *Harb'in kabri ıssız bir yerdedir, onun kabrinin yanında hiçbir kabir yoktur*)” Bu beyit, sözün açık olması kurallarını kapsayan fesâhat ilmi içerisinde zor söylenişlere örnek olarak verilen bir tekerlemeden alınmıştır. Cinlerin bu kabiliyete sahip oldukları aktarılmaya çalışılmıştır. Hikâyede korku neticesinde ölen kişinin isminin “Harab” olması, öldüğü yerin uzak ve ıssız olması da buraya telmih olarak düşünülebilir. (Sarıkaya, 2019, s. 377)

Acâyibü'l-Mahlûkât'ın, kaydolunan cinlerin ve yaratıkların kaydedilmesi adına günümüz ve geçmiş için gayet önem tutan bir tür olduğu, manzum mensur karışık bir eser olan Hamzavî'nin *İskendernâme*'sinde yazar.

Sağrısı dahı keçi sağrısına benzer kıllu ve karnı dahı balık karnına benzer pullu ve kuyruğı dahı tâvus kuyruğuna benzer renklü yüğlerle dürlü dürlü şâh-ı Rûm ol câneveri bu hey'etde

görecek serverleriyle acebleşdiler gereğince teferrüc kıldılar andan ol câneverün dahı şekl-i sûretin acâyibü'l-mahlûkât kitâbına nakş etdiler dahı câneveri yine koyuverüp gitdiler. (Kalfa, 1994, s. 47)

Derisi de keçi derisine benzer; kıllıdır. Karnı da balık karnına benzer; pulludur. Kuyruğu da tavuskuşunun kuyruğuna benzer; türlü türlü renklerde tüyleri (vardır). Rûm şahı o canavarı böyle görünce ileri gelenlerle şaştılar. Gereğince incelediler; ondan sonra o canavarın suretini Acâyibü'l-Mahlûkât kitabına yazdılar da canavarı bırakıp gittiler.

Hatta öyle ki bu canavar ve cinlerin Acâibü'l-Mahlûkât kitaplarına kaydolmasını bizzat İskender emrediyor. “Ol caneveri gereğince tefferüc kıldılar andan İskender şâh buyurdı ol caneverün dahı hey’etin ve nakşın acâyibü’l-mahlûkât kitabına nakş kıldılar (...)” *O canavarı gereğince inceledikten sonra İskender Şah buyurdu, o canavarın görünüşünü ve resmini Acâibü’l-Mahlûkât kitabına çizdiler.* (Kalfa, 1994, s. 69)

Cinlerin Suretlerinde Âdem ve Hayvan İzleri

İsrailiyyat ve İncil temelli kaynaklarda Tanrı’nın Hz. Âdem’i kendi suretinde yaratması, âdemoğlunun yaratılmışlar arasındaki üstünlüğünün en büyük göstergesi olarak kabul edilir. Öyle ki Hz. Âdem’e hayvanların adlandırılması emânet edilmiştir. Şeytan’ın Allah’a isyan ettiği kıssadan anlaşılır ki kaynaklarda anasır-ı erbâya göre toprak, ateşten üstün gelir; dolayısıyla insan, cinlerden de üstün kılınmıştır⁵.

İnsanın bu üstünlüğüne secde etmeyen şeytan, Ahmedî’nin *İskendernâme*’sinde anlatılır, Allah’ın kahriyle *Acâyibü’l-Mahlûkât*’ta da şeytanın mesh olarak meydana gelen gûl’un ortaya çıkışıyla ve görünüşüyle alakalı paralellik taşıyan beyitleri iliştiyoruz.

“6056. Meger âdem ata kız-ıdı ol

6057. İki başı var-ıdı bir cesedde

‘Acâyib hilkat-ıdı şöyle kim gûl

Yigirmi barmagı hem iki yedde

6058. Dahı her barmagında iki zıfrı

6059. Bu oldu yir yüzinde ilk ‘âsî

Gelürdi her biri bir tîg-ı kadrı

Fücûr izhâr kıldı itdi ‘âsî

6060. Atamaz Âdem’e "salli ve sellem "

Hudâ virmiş-ıdı bir ism-i a'zam” (Altun, 2017, s. 469-470)

6056. Meğer doğduğu gibi (dokunulmamış) bir kız idi o

6057. Bir vücutta iki başı vardı

Şaşılacak yaratık idi ki şöyle gûl gibiydi

İki elinde de yirmişer parmağı

6058. Her parmağından ikişer tane de tırnak çıkardı

6059. Bu yeryüzündeki ilk isyankâr oldu

⁵ Hicr / 27. Ayet (Cinlere gelince, onları daha önceden bedeninin gözeneklerine işleyen zehirleyici, yakıcı, kavurucu bir ateşten yaratmıştık.)
Rahmân / 15. Ayet (Cinleri de dumanı olmayan saf bir ateş alevinden yarattı.)

Her biri yüce bir kılıç gibi gelirdi

Bu isyankâr yeryüzünde ahlaksızlıklar çıkardı

6060. Ademe salli ve sellem selamını veremez

Hüdâ ona bir büyük isim vermişti

Acâibü'l Mahlûkâtlar ile 10. yüzyılda Farslar ve Araplar'da yayılmaya başlayan erken ansiklopedicilik döneminde cin tasvirlerini, cinleri insana yakın bir surette düşünülse de daha alçak kılınmalarına uygunluk adına hayvan parçaları ile beraber hayal edilmiştir. Cinlerin görünüşleri tasvir olunurken İsrailiyat'ta ve İslam'da aşağı mevkiler olan eşek, maymun ve köpek gibi hayvanların yanı sıra at ve kırlangıç da insan suretiyle birleştirilip sunulmuştur. İnsan uzuvlarından olan el bazı yerlerde pençe şeklinde yaralayıcı bir unsur olarak kullanılırken kuyruk ve kısa ayak ise "hûb (güzel)" olarak nitelendirilmiştir. Yukarıda adı geçen hayvanların cin tasvirlerine yansımaları birer örnekle beraber çevirileri ile verilmiştir:

Köpek / İt

Şöyle ki bir gün Nizâmü'l-mülk Hasan bin İshak gèderdi bir niçe cemâ'at ile. Gördi ki yol üzerinde bir kara it oturmuş ki bir büyük başı var ki yolu dutmuş. Çünkü bunları gördi, ol it eydür: "Nizâmü'l-mülk şâhib-kıran-ı zamândur." Bunu dedî, nâ-bedîd oldu. (Sarıkaya, 2019, s. 378)

Şöyle ki bir gün Nizâmü'l-Mülk Hasan bin İshak bir nice cemâ'at ile giderdi. Gördü ki yol üzerinde bir kara it oturmuş, bir büyük başı var ve yolu tutmuş. Ne zaman ki bunları gördü, o it dedi: "Nizâmü-Mülk Sahib-kıran-ı zamandır. Bunu der demez görünmez oldu.

"Geldiler ki yüzleri it yüzi gibi. Beni dutdılar, evlerine iletdiler." (Sarıkaya, 2019, 380)

Geldiler ki yüzleri köpek yüzü gibiydi. Beni tuttular, evlerine götürdüler.

Kırlangıç / Kırلاغuç

Teferrüc éderdüm, gördüm, aşğa şahrâdan iki kişi gelürler, ne kadar yakın geldüklerince uzun oldılar. (...) Geldiler işbu tennûra girdiler, ben kırğdum. Şimdi tennûri ürütdüm. İçinden iki kırلاغuç çıktı. (Sarıkaya, 2019, s. 378)

Geziyordum, aşğa ovoidan iki kişinin geldiğini gördüm. Ne kadar yakına geldilerse o kadar büyüdüler. (...) Gelip işbu fırına girdiler, ben korktum. Şimdi ise fırını karıştırdım. İçinden iki kırlangıç çıktı.

Eşek

"Kâtû hudûdında bir nev' neşnâs olur. Boyları uzun olur ve başları eşek başı gibi olur." (Sarıkaya, 2019, s. 379)

Kâtû sınırında bir tür neşnâs vardır. Boyları uzundur ve başları eşek başına benzer.

Kuyruk

Ve anda bir kavm gördüm ki hûb şüretleri var. Ayakları kısacuk dağı za'if ve kuyrukları var gâyet uzun. (Sarıkaya, 2019, s. 380)

Ardından orada bir kavim gördüm ki güzel yüzleri vardı. Ayakları kısacık ve zayıfı, gayet uzun kuyrukları vardı.

Maymun

Eydürler ki, cin mesih olup gül olur. Şöyle ki âdem mesh olup maymûn olur.⁶ (Sarıkaya, 2019, s. 382)

Derler ki, cin cezalandırılıp gül olur, insanın da cezalandırılıp maymun olduğu gibi.

At

Ve ol sudan bir cânavar çıkar ki âdeme beñzer. Ve bir dağı çıkar ki ata beñzer. (Sarıkaya, 2019, s. 385)

O sudan bir canavar çıkar ki insana benzer. Bir daha çıktığında ata benzer.

Sonuç

Arap, Fars ve Türk edebiyatları için ansiklopedik değer taşıyan Acâyibü'l-Mahlûkât'larda cinlerin kaydedilmelerinde şüphesiz ki halk hikâyelerinin, destanların ve efsanelerin yeri yadırganamaz. Öyle ki Arap şiir gelenekleri içerisindeki unsurlar bile hikâyelere yansımıştır. Bu sıkı bağ içerisinde tespit ettiğimiz kökenlerin daha sonradan kaleme alınmış manzum-mensur ve ikisi karışık taradığımız eserlere de müellifler tarafından yansıdığını tespit ettik. Taradığımız divanlardan seçerek ele aldığımız beyitlerde cinlerin özellikleri, sembolik kaynakları ve yansımaları ile beraber işlenmiş; İsrailiyyat, Kur'an, Türk halk hikâyeleri, Fars destanları gibi kökenleri tespit edilerek ortaya konulmuştur.

Cinler; hikâyelerde, taradığımız eserlere paralel olarak şekil değiştirmişler, insanlara görünüp yahut ses vermişler, gelecekte haber getirmişler, savaşlarda ordular halinde yer almıştır. İncelediğimiz eserlerdeki paralellik sonucunda yoğunlukla Kur'an kaynaklı olmalarına rağmen inşa güçlerinin ve faldaki rollerinin de Eski Ahid kaynaklı olduğunu tespit ettik. İsrailiyyat'tan da Fars'lara geçmiş bazı özellikleri, örneğin inşaat güçleri Şehnâme'de yer almış; ardından Acâyibü'l-Mahlûkât'lara kaydolunmuştur. *Acâyibü'l-Mahlûkât*'ta İskendernâme'lerde müellifin anlatısında kullandığı, kullandığını düşündüğümüz hayal unsurlarının

⁶ Bakara 65 (Bu yüzden onlara: "Aşağılık maymunlar olun" demiştik.)

detaylandırılmasında fayda sağlayacak Acâyibü'l-Mahlûkât türünde, şüphesiz ki kaynağı belirsiz ögeler de vardır. Destan gelenekleri gibi major bir konunun cin hikâyelerine yansımalarının yanı sıra gibi şiir gelenekleriyle kullanılan metaforlar gibi minor ölçekli etkiler de yer almıştır. Cinlerin dış görünüşleri, cinin çıkış yerine bağlı olarak o mekanın şiir geleneklerinden, özelliklerinden kaynak almıştır. Tespitini yapıp beyitlere yansımalarını analiz etmek için yaptığımız çalışmamızın, bu kaynakların tespiti doğrultusunda yapılacak diğer çalışmalara önayak olmasını umuyoruz.

KAYNAKÇA

AKÇİÇEK Eren, ARIKAN Hüseyin (Ed.) (2017), *Methaphore of Donkey and Donkey in Classical Turkish Literature, Can Dostum Eşek*, Ankara: Gece Kitaplığı

AKDOĞAN Yaşar (?), *Ahmedî İSKENDER-NÂME*, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler Ve Yayınlar Genel Müdürlüğü

AKYOL, Aysun (1990), *Hamzavî Kıssa-i İskender (Metin, Sözlüğü ve Dilbilgisel Özellikleri)*, Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.

ALPTEKİN Ali Berat (1999), *Hikâye Araştırmaları-I -Kirmanşah Hikâyesi-*, Ankara, Akçağ Yayınevi

ALTUN Mustafa (2017), *İbrâhim İbn-i Bâlî'nin Hikmet-Nâme'si*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü

ARSLANTAŞ Nuh (2018), *Tefsîru't-Tevrât Bi'l-'Arabiyye: Tevrat (Tora) Tefsiri*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı

AVCI, İsmail (hızl.)(2014). *Türk Edebiyatında İskendernâmeler ve Ahmed-i Rıdvân'ın İskendernâme'si*, Ankara: Gece Kitaplığı

ÇETİN İsmet (2020), *Türk Halk Hikâyeciliği Türkiye Sahası*, Ankara: Nobel Yayıncılık

Firdevsi, *Şehnâme* (1956), (Çev. Necati LUGAL, Kenan AKYÜZ), Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı

Hashim al-TAWIL (1993), *Early Arab Icons: Literary and Archaeological Evidence for the Cult of Religious Images in Pre-Islamic Arabia*, Iowa: University of Iowa.

KALFA, Mahir (1994), *Kıssa-i İskender 301a-405a (Giriş - Metin - Dizin)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi.

KARAHAN Abdülkadir, YAZICI Tahsin, MİLANİ Ali (1971), *Şehnamelerden Seçme Minyatürler*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

KÖPRÜLÜ Mehmed Fuad (1989), *Edebiyat Araştırmaları*, II, İstanbul: Ötüken Yayınları

KURTOĞLU Orhan (2017), *Zâtî Dîvânî (Gazeller Dışındaki Şiirler)*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü

SARIKAYA Bekir , (2019) *Tercüme-i Acâ'ibü'l-Mahlûkât ve Garâ'ibü'l-Mevcûdât*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı

TLILI Sarra (2012), *Animals in the Qur'an*, İngiltere: Cambridge University Press

YILDIRIM Nimet (2023), *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, İstanbul: Dergah Yayınları

WINNETT F. V. (1940), *The Daughters of Allah*, *The Muslim World*, MW, XXX.
<https://doi.org/10.1111/j.1478-1913.1940.tb00436.x>

Extended Abstract

Purpose and Questions of the Study

Written works in the genre of *Acâibü'l-Mahlûkât* emerged in the early 10th century in relation to travel and geography. The most frequently used name of this genre, which was referred to with the words "acâib" and "tuhfe", was "*Acâibü'l-Mahlûkât*". This genre is one in which the authors and translators, making use of positive sciences, deal with various subjects from plants to animals, from diseases to medicines, from jinns to fairies, and explain events and legends supported by verses and hadiths. The first known examples of this genre, which has many examples in Persian and Arabic literature, in classical Turkish literature are the Turkish translations of Ahmed al-Tûsî's "*Tercüme-i Acâibü'l-Mahlûkât*" written in 1175 and Kazvî's "*Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâyibü'l-Mevcûdât*" written in 1283. The aim of this study is to examine the compatibility of the jinn stories in the eighth part of the *Acâibü'l-Mahlûkât* with our literature and to analyze these stories. The study is based on questions such as what are the characteristics of the jinns, what are the effects of these characteristics on their environment and where do their origins come from and emerge.

Methodology

The study analyzes how the elements in the stories are narrated in other sources has been analyzed and common and different points have been identified. In this context, a comparison is made with the stories in *Acâibü'l-Mahlûkât* and the place and effects of jinn stories in our literature are analyzed by using sources from Turkish folk tales, Persian legend narratives and the Arab world. The ways in which the jinns, who are frequently included in the poems and even in the architecture of the buildings in the Old Testament, affect their environment in the three mentioned geographies above have been analyzed.

Findings and Determinations

According to the data, there are similarities in folk tales, poems and early encyclopedic attempts such as *Acâibü'l-Mahlûkât*. It has been determined that a certain collective was utilized in the stories with the reflection of the elements of imaginary or real time, place and person in the poems. Parallels were found between our literature and the stories in which the jinn's ability to transform into animals such as dogs, swallows, donkeys, monkeys and horses, their ability to receive news from the future and their strength were mentioned. Among the works with similarities, there are the Kirman Shah Story from the Turkish field, the legend of Rustam-i Zal or *Şehnâme* from the Persian field, and works with religious content from the Arabic field.

Influence of Jinns Stories on Our Literature

Folk tales, epics and legends are of great importance in the recording of jinn in the *Acâibü'l-Mahlûkât*, which have encyclopedic value for Arabic, Persian and Turkish literatures. As a result of the parallelism in the works we have analyzed, it has been determined that although the jinn are of Qur'anic origin, their construction powers and their role in fortune-telling are of Old Testament origin. Some of the features that were transferred from Israelite literature to Persian literature, such as construction powers, were included in Firdevsi's *Shahnâme* and then recorded in *Acâibü'l-Mahlûkât*.

Conclusion and Suggestions

Works in the genre of *Acâibü'l-Mahlûkât* provide important sources for elaborating jinn stories and understanding the imaginative elements in literary works. In addition to major themes such as epic traditions, minor influences such as metaphors used in poetic traditions are also reflected in jinn stories. The couplets and sources identified in this study aim to pave the way for future studies.